

BIBLIOTEKA Powszechna

Juliusz Słowacki.

POEMA Piasta Dantyszka

herbu Leliwa

O PIEKLE.

Każdy tomik można osobno nabyć

Nakładem i drukiem księgarni

PRZE GLĄ DY, SPRA WO ZDA NIA, POLE MIKI

Mirostaw Strzyżewski

Cenzura w statystykach

Rola cenzury politycznej w dziejach naszej literatury była zawsze znacząca. Cenzura sprawowana przez Kościół oraz instytucje mu podległe, a później ustawy sądowe obecne w naszym życiu publicznym różnych okresów¹ często decydowały o kształcie wydawanych (bądź „aresztowanych”) tekstów i paradoksalnie współtworzyły kulturę polską w istotnym stopniu, z czego nie zawsze zdajemy sobie sprawę. Ostatnie lata przyniosły historiografii literackiej pogłębione studia analityczne z tego zakresu autorstwa m.in. Ewy Skorupy, Bartłomieja Szyndlera, Marii Prussak, Janusza Kosteckiego oraz innych badaczy, którzy przybliżają sposoby funkcjonowania oraz meandry działalności urzędów cenzorskich w XIX stuleciu, co wraz z wcześniejszymi ustaleniami historyków dotyczącymi instytucjonalnych form represji państw zaborczych daje nam wgląd w dzieje zmagania z dojmującym brakiem wolności słowa w kraju. Najnowsze książki Małgorzaty Rowickiej znakomicie wpisują się we wskazany obszar badawczych eksploracji, mają przy tym ambicję monograficzności podejmowanych zagadnień i stanowią bez wątpienia wielkie osiągnięcie naukowe zwłaszcza na polu archiwistyki oraz bibliologii.

Dokumenty cenzury wiele mówią o sposobach prezentacji tekstów literackich i należy zgodzić się z następującą konstatacją Marii Prussak: „[...] nie da się serio zajmować tekstologią bez szczegółowej niestety znajomości tych archiwów”². Badacz dziejów edycji romantycznych, choćby przy sporządzaniu wariantów tekstowych publikacji drukowanych w okresie pod zaborami, jest nawet zobligowany do uwzględnienia sytuacji wydawniczej poszczególnych pozycji, a w niektórych przypadkach – jak sądzę – powinien nawet odrzucić z przestrzeni refleksji wydania pokiereszowane ingerencjami cenzorskimi, by oczyścić aparat filologiczny edycji krytycznej z nadmiaru zapisów o wątpliwej proveniencji. Wraz ze stopniowym gromadzeniem

wiedzy o roli cenzury (a także gorszej jej formy: autocenzury) nieoczekiwanie przybywa argumentów w dziedzinie edycji tekstów naukowych, by przemyśleć raz jeszcze współczesne rozumienie pojęcia edycji krytycznej i zrezygnować z często anachronicznych już dziś ustaleń oraz praktyk Konrada Górskiego czy Czesława Zgorzelskiego wymuszających niejako uwzględnianie wszystkich wariantów tekstu.

Książki Małgorzaty Rowickiej rzecz jasna tylko pośrednio implikują rozważania tekstologiczne, są nade wszystko rzetelnym sprawozdaniem z analizy dokumentów archiwalnych, tworząc swoistą ramę dla wielu zagadnień z dziedziny historii książki oraz dziejów ingerencji cenzorskich reżyserujących obieg czytelniczy dzieł literackich w kraju. Wszystkie pozycje: wcześniejsza *Wydawnicze i cenzuralne losy twórczości Adama Mickiewicza w okresie zaborów* (Warszawa 2014) oraz najnowsze *Wydawnicze i cenzuralne losy twórczości Juliusza Słowackiego w okresie zaborów* (Warszawa 2022) i *Wydawnicze i cenzuralne losy twórczości Zygmunta Krasińskiego w okresie zaborów* (Warszawa 2022) oparte są na tym samym schemacie kompozycyjnym, układającym się w przekonujący wywód porządkujący setki kwerend archiwalnych i bibliotecznych, uzmysławiając ogromną skalę działalności cenzury tępiącej bardziej lub mniej skutecznie wolność słowa polskiego (i nie tylko polskiego) we wszystkich trzech zaborach. Prawdę mówiąc, to przygnębiający zestaw statystyk, także w kontekście naszej współczesności, gdzie manipulacja słowem ciągle ma się dobrze w urzędach autorytarnych państw lub do autorytarności dążących. Ograniczanie słownej semantyki, zastępowanie „ojczyzny” krajem, „Polaka” obywatelem, a „wolności” swobodą jako symboliczny kierunek w procesie wynaradawiania zwłaszcza w doktrynie politycznej caratu, formalne lub nieformalne „zapisy” na konkretne nazwiska i utwory, które nie mogą być wypowiedziane w przestrzeni publicznej, wraz ze współczesnymi nam bardziej wyrafinowanymi formami zamiany znaczeń słów czy kompromitacji autora danej wypowiedzi przez użycie spreparowanego kontekstu, stanowią wspólny mianownik tego samego procesu niszczenia wolności słowa i myśli. Rowicka przedstawia owe socjopatologiczne obszary ingerowania w zakresy publikacji sygnowane ideologią polityczną w rozdziałach, które dotyczą wydawniczych losów twórczości kolejnego poety (Mickiewicza, Słowackiego, Krasińskiego) w okresie zaborów, jego kanonu dzieł, cenzuralnych ingerencji, obronnych praktyk wydawców i wybranych zagadnień poświęconych daleko idącym konsekwencjom w obiegu czytelniczym. Autorka porządkuje w podobny sposób wskazane zagadnienia we wszystkich książkach, konstruując tym samym monograficzną strukturę przynoszącą

najpełniejszy dotąd ogląd losów publikacji romantyków emigracyjnych w kraju pod pręgierzem ingerencji cenzury i zmieniającym się zależnie od sytuacji politycznej batem ustawowym na wydawców polskich książek. Ale nie jest to pełna monografia przedstawionych problemów, wszak akcent pada tu na dokumenty zachowane przede wszystkim w obrębie działania rosyjskich komitetów cenzury, najbardziej stanowczej, trwałej i dokuczliwej, podczas gdy zmienna sytuacja polityczna w zaborze pruskim i austriackim oraz wynikające stąd konsekwencje ustawodawcze, co bezpośrednio wpływało na losy naszych utworów tam wydawanych, nie poddają się łatwo analizie, co rusz należy bowiem uwzględnić dynamikę owych zmian politycznych i ustawodawczych. Rosja była zaś w swoich zamierzeniach jednoznaczna. Tępieno w każdym czasie i miejscu wszystko, co w mniemaniu carskiego zaborcy prowadziło do odradzania ducha polskość lub propagowania idei demokratycznych i przemian społecznych. Funkcjonująca tam cenzura prewencyjna, mimo wielu zależności formalnych i kaprysów urzędniczych, stanowiła instytucję dość skutecznie tłamszącą narodowość, podczas gdy represyjne ustawy pruskie tępiły nade wszystko zewnętrzną symbolikę i przywiązanie do polskiej racji stanu, uniemożliwiając poszerzenie wolności słowa wskutek prześladowań wydawców.

Małgorzata Rowicka wykonała ogromną pracę badawczą, która zajęła wiele lat. Pasja archiwalna, poszukiwanie tropów ingerencji cenzorskich w poszczególnych wydaniach, wielość statystycznych zestawień, indeksy wykazów utworów Mickiewicza, Słowackiego i Krasińskiego wydawanych w kraju oraz fragmentów zakwestionowanych i zmienionych przez cenzurę budują najpełniejszy z dotychczasowych obraz tej niezwykle trudnej problematyki, daleko wykraczając poza analizę bibliologiczną i bibliograficzną. Statystyki ponoć nie kłamią pod warunkiem starannego doboru danych. Te zyskały w pracach Rowickiej solidny fundament metodologiczny oraz rzetelność wykonawczą. Można by oczywiście pokusić się o szerszą interpretację zgromadzonego materiału, wskazać na perspektywę kulturową, znaczenie przedstawionych badań dla literaturoznawstwa, w większym stopniu uwzględnić fluktuacje polityczne „pięknego wieku XIX”, ale i tak nie zmieni to przejmującego obrazu całości, o którym wspominałem wcześniej. Na pewno obszerne publikacje Małgorzaty Rowickiej poświęcone wydawniczym i cenzuralnym losom twórczości Mickiewicza, Słowackiego i Krasińskiego pod zaborami będą uwzględniane i wyzyskiwane w historiografii literackiej oraz edytorstwie naukowym.

***

M. Rowicka, *Wydawnicze i cenzuralne losy twórczości Juliusza Słowackiego w okresie zaborów*, Wydawnictwo Nieoczywiste, Warszawa 2022; eadem, *Wydawnicze i cenzuralne losy twórczości Zygmunta Krasińskiego w okresie zaborów*, Wydawnictwo Nieoczywiste, Warszawa 2022

¹ Znakomity przegląd zagadnień przynosi syntetyczny artykuł Ewy Skorupy *Cenzura* zamieszczony w *Słowniku polskiej krytyki literackiej 1764–1918. Pojęcia – terminy – zjawiska – przekroje*, t. 1: A–M, pod red. J. Bachórze, G. Borkowskiej, T. Kostkiewiczowej, M. Rudkowskiej i M. Strzyżewskiego, Toruń–Warszawa 2016, s. 98–111, który warto czytać w kontekście wcześniejszego artykułu poświęconego cenzurze Zdzisława J. Adamczyka zawartego w *Słowniku literatury polskiej XIX wieku*, pod red. J. Bachórze i A. Kowalczykowej, Wrocław 1991, s. 125–131; inne nowsze hasło słownikowe *Cenzura* podpisane literami W. K. i S. A. K. (cenzura biblioteczna) z nowego wydania *Encyklopedii książki*, t. 1: *Eseje A–J*, pod red. A. Żbikowskiej-Migoń i M. Skalskiej-Zlat, Wrocław 2017, s. 417–422, razi niestety powierzchownością, nadmiarem ogólników oraz raczej słabą orientacją w literaturze przedmiotu.

² M. Prussak, *Warianty utworów literackich zachowane w archiwach cenzury rosyjskiej*, w: *Autor. Tekst. Cenzura*, pod red. J. Pelca i M. Prejsa, Warszawa 1998, s. 248.

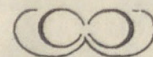
2.238

Vorlesungen
über
russische Literatur
und
Zustände.

Von
Adam Mickiewicz.

Neue Ausgabe.

Dritter Theil.

Leipzig:

Brockhaus und Venarius.

1849.

